

Pirmieji lietuvių styginių kvartetai

Inga Jankauskienė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-01103 Vilnius*

Šio straipsnio tyrimų objektas – lietuvių kompozitorių muzika, tarpukariu (1918–1940) kurta styginių kvartetui. Iki šiol pasigendama atskiros studijos, kurioje būtų analizuojama ši muzika, apžvelgiamos jos atsiradimo ir gyvavimo aplinkybės, nes buvo rašyta tik apie pavienius kūrinius styginių kvartetui (pvz., M. K. Čiurlionio, J. Gruodžio, A. Budriūno ir kt.). Straipsnio tikslas – pasitelkus analitinį istorinį ir aprašomąjį metodus kiek įmanoma plačiau aptarti tarpukario muziką styginių kvartetui, įvertinti jos sukūrimo aplinkybes bei gyvavimo sąlygas.

Raktažodžiai: kamerinė instrumentinė muzika, styginių kvartetą, variacijos, fuga, kanonas, instrumentinė pjesė

Lietuvių styginių kvarteto muzikos pamatai buvo padėti gana vėlai – tarpukariu (1918–1940 m.), nors pirmuosius lietuvių kvartetų muzikos pavyzdžius XIX a. pabaigoje sukūrė M. K. Čiurlionis, pirmojo styginių kvarteto lietuvių muzikoje autorius. Šio žanro M. K. Čiurlionio kūriniai atstovauja klasicistinei pakraipai: vyrauja klasicistinės formos ir jų sudarymo būdai, muzikinė kalba taip pat artimesnė klasikiniam, o ne romantiniam stiliui. Apie pastarąjį byloja tik atskiri jos elementai, kai kurie žanriniai bruožai.

Per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį (1918–1940 m.) buvo sukurta apie 10–15 kūrinių styginių kvartetui. Koncertuose daugiau nei vieną kartą skambėjo tik keletas iš jų – tai J. Naujalio „Svajonė“ ir J. Gruodžio styginių kvartetą. Be to, ketvirtajame dešimtmetyje ne kartą buvo atliekamas 1902 m. M. K. Čiurlionio parašytas styginių kvartetą c-moll.

Lietuvoje tarpukariu kamerinės muzikos koncertuose kvartetai skambėjo rečiau už kitus kūrinius. Nors muzikų, kurie atliktų styginių kvartetui parašytą muziką, niekada netrūko, vos keletą kartų pagrojė koncertuose, kvartetai iširdavo. Yra žinoma, kad pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais (1918–1919m.) kvartetų muziką Kaune propagavo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą prie „Dainos“ draugijos veikiantis mėgėjiškas violončelininko S. Frumkino styginių kvartetą.

Pirmuoju styginių kvartetu tarpukario Lietuvoje laikomas¹ I. Vildmano-Zaidmano kvartetą, debiutavęs Kauno scenoje 1920 m. sausio 4 d. 1919–1928 m. šis kamerinis instrumentinis ansamblis buvo vienas aktyviausių kamerinės instrumentinės muzikos propaguotojų Lietuvoje. Jo repertuarą sudarė Vakarų Europos klasikų ir romantikų bei rusų

kompozitorių (pvz., J. Haydno, W. A. Mozarto, L. van Beethoveno, S. Schuberto, P. Čaikovskio ir t. t.) styginių kvartetą.

Prie koncertų muzikos propagavimo 3–4-ajame dešimtmetyje daug prisidėjo smuikininkas V. Motiekaitis. Jis atvyko į Kauną 1921 m. iš Odesos konservatorijos kartu su trimis savo moksladraugiais lietuviams muzikais, kvarteto nariais: B. Motiekaičiu, V. Kuprevičiumi ir V. Vasiliausku. 1927–1938 m. V. Motiekaitis buvo subūręs ne vieną styginių kvartetą. Ilgiausiai su šiuo smuikininku kvartetuose yra griežę smuikininkai E. Kraunevičius, I. Vasiliauskas, A. Ciplijauskas, altininkai R. Stenderis ir S. Gabrielavičius, violončelininkai G. Liudvigas, P. Berkavičius ir K. Ekgertas.

Trečiajame dešimtmetyje Lietuvoje, be V. Motiekaičio įvairių atlikėjų, styginių kvartetų koncertuose su pertraukomis grojo ir M. Leškevičiaus styginių kvartetą.

V. Motiekaičio vadovaujamų styginių kvartetų programose buvo ne tik įprasta Vakarų Europos ir rusų kompozitorių muzika kvartetams, bet ir keletas lietuvių autorių darbų: J. Naujalio „Svajonė“ ir J. Gruodžio styginių kvartetą.

Kitų kamerinės instrumentinės muzikos koncertų kontekste kvartetų muzika ketvirtajame dešimtmetyje jau užėmė svarbesnę vietą. Be minėto V. Motiekaičio styginių kvarteto, tuomet koncertavo vadina-masis Konservatorijos styginių kvartetą (A. Noritis, I. Vasiliauskas, E. Statkevičius, P. Berkavičius). Antrojoje ketvirtojo dešimtmečio pusėje Kaune buvo susibūrę Valstybės teatro, Radiofono, Šiaulių muzikos mokyklos, keletas kitų styginių kvartetų.

Koncertinėje kvartetų veikloje aktyviai dalyvavo smuikininkai I. Vasiliauskas, E. Kraunevičius, A. Ciplijauskas, altininkas E. Statkevičius, R. Stenderis,

S. Gabrielavičius, violončelininkai S. Frumkinas, P. Berkavičius, K. Ekgertas ir M. Saulevičius. To meto styginių kvartetų koncertuose šalia pasaulinės kvartetų klasikos jau skambėjo lietuvių autorių kūriniai (M. K. Čiurlionio, J. Gruodžio, J. Karoso, J. Nabažo styginių kvartetai bei minėta J. Naujalio „Svajonė“).

Kamerinės instrumentinės muzikos, taip pat kvartetų koncertai, nepalaikomi vyriausybės ar neturėdami ilgalaikės plėtojimo programos, tarpukario Lietuvoje vyko nereguliariai. Jie nebuvo populiarūs ar prestižiniai (kaip opera ar simfoniniai koncertai), o, nesulaukę turtingų klausytojų, neretai būdavo nuostolingi. Kita vertus, daugeliui melomanų šių koncertų bilietai buvo per brangūs. Dėl šių priežasčių kvartetų muzika nesulaukė deramo dėmesio.

Beveik visi tarpukariu Lietuvoje pasirodę kvartetai buvo parašyti siekiant papildyti lietuviškos kamerinės instrumentinės muzikos repertuarą arba dažniausiai vykdant kompozicijos studijų valstybinėse konservatorijose programą, kurioje buvo numatytas styginių kvarteto kūrimas. Dauguma styginių „tarpukarinių“ kvartetų buvo parašyta ketvirtajame dešimtmetyje.

Sprendžiant iš to, kad koncertų salių beveik nepasiekdavo po studijų parašyti styginių kvartetai, galima daryti išvadą, jog patys jaunieji autoriai kvarteto netraktavo ir nevertino kaip šiuolaikiško, perspektyvus ar sau artimo žanro. Styginių kvartetų atlikėjų (geresnių ar prastesnių) visada būdavo tarpukario Lietuvoje, todėl negalima sakyti, kad tik dėl jų kaltės ar nesugebėjimo suformuoti ilgesniam laikui styginių kvarteto kompozitoriai mažai rašė šio žanro kūrinių ar kompozicijų.

Muziką styginių kvartetams tarpukariu rašė ar yra bandę rašyti ne vienas kompozitorius; tai – J. Žilevičius, J. Naujalis, J. Gruodis, J. Karosas, V. Jakubėnas, J. Kačinskas, A. Račiūnas, J. Nabažas, A. Klenickis, J. Gaidelis, A. Budriūnas ir J. Pakalnis². Mus pasiekė ne visi styginių kvartetui sukurti kūriniai. Tik iš kompozitorių amžininkų dabar galime spręsti apie J. Žilevičiaus, J. Karoso, V. Jakubėno, A. Račiūno, J. Kačinsko ir J. Gaidelio kvartetinę muziką. Analizuojant turimas partitūras, visgi galima susidaryti vaizdą, kokie yra buvę pirmieji lietuviški opusai styginių kvartetui³.

Žymiausias tarpukario styginių kvartetui parašytas kūrinys – lyrinė Juozo Naujalio pjesė „Svajonė“ (1920–1922) – iki šiol yra vienas populiariausių lietuvių kamerinės instrumentinės muzikos pavyzdžių. Šią pjesę styginių kvartetui J. Naujalis parašė norėdamas papildyti skurdų tarpukario lietuvių kamerinės instrumentinės muzikos bei savo pamėgto namų muzikavimo repertuarą. Pasak Onos Narbutienės⁴, J. Naujalis dažnai dalyvaudavo įvairiuose kameriniuose ansambliuose. Su kameriniu muzikavimu Nauja-

lių namuose yra susijusios šio kompozitoriaus pjesės trio ir kvarteto sudėčiai.

„Svajonė“ – tai lyriška, romantiškai ir svajingai skambanti pjesė. Išskirtinis jos bruožas – melodینگumas. Gražią plačią melodiją, vedamą viršutiniame balse, papildo melodingos kitų balsų partijos. Ryškiai individualizuotos jos palaiko polifonizuotą balsų vedimą.

„Svajonė“ sudaro trys dalys, iš jų vidurinė yra judresnė. Prie lėto judėjimo, būdingo kraštinėms pjesės dalims, sugrįžtama prieš pat reprizą. „Svajonėje“, kaip būdinga J. Naujalio stiliui, laikomasi klasikinės harmonijos dėsnų. Šios pjesės grožio esmė – paprastumas ir melodingumas.

Į J. Naujalio „Svajonę“ sandara ir lyriškumu panaši Juozo Pakalnio pjesė styginiam kvartetui „Mažasis preliudas“ (1939). Šių kūrinių panašumas leidžia manyti, jog „Mažasis preliudas“ buvo parašytas pagal „Svajonės“ pavyzdį.

J. Pakalnio „Mažasis preliudas“ yra šviesi, lyriška trijų dalių pjesė. Jos melodija, atliekama smuiko viršutiniame balse, skamba tarsi daina. Ją palaiko kiti instrumentai.

Neramaus pobūdžio yra nedidelė vidurinė „Mažajo preliudo“ dalis. Ramybė išivyrąja tik sugrįžus reprizai.

J. Naujalio ir J. Pakalnio pjesės styginių kvartetui yra puikūs kūriniai, atstovaujantys lietuvių tarpukario kamerinės instrumentinės muzikos repertuarui.

Turtingesnis yra to meto styginių kvarteto žanro muzikos palikimas. Tarpukariu sukurtuose styginių kvartetuose dažniausiai buvo laikomasi klasikinio kvarteto harmonijos ir formos (kartais – romantiškams būdingų formų), romantinio stiliaus muzikos išraiškos priemonių bei emocionalumo. Pastebimi novatoriškumo proveržiai, nors modernistinės tendencijos čia gana retos.

Išskirtinis to meto lietuviškos kvartetų muzikos bruožas – lietuvių liaudies dainų temų ar intonacijų panaudojimas, bylojantis apie kompozitorių siekį suteikti savo muzikai tautišką atspalvį (J. Žilevičiaus, J. Gruodžio, J. Karoso, V. Jakubėno, A. Račiūno, J. Nabažo ir A. Budriūno kvartetai). Ši tendencija tarpukariu vyravo visoje lietuvių muzikoje.

Yra žinoma, kad J. Žilevičius savo dviejų dalių kvartetą grindė lietuvių liaudies temomis. Pasak J. Gaudrimo, „J. Žilevičiaus dviejų dalių kvartetą – tai polifoniškai išvystytos lietuvių liaudies melodijos“⁵.

Lyrizmo ir dramtizmo sintezė ryški Juozo Gruodžio vienos dalies styginių kvartete d-moll (1924), kuri jis sukūrė besimokydamas Leipzigo konservatorijoje. Tarp būdingiausių šio kūrinio bruožų galima paminėti jo tautiškumą. J. Gruodžio muzikos tautiškumas pasireiškia ne tiesiogiai, cituojant lietuvių liaudies melodijas, bet naudojant jų elementus, sumaniai įpinamus į muzikinį kvarteto audinį⁶.

Lyriškai romantines su gausiomis lietuvių liaudies temų citatomis kompozicijas rašė ir jaunesnės kartos kompozitoriai Juozas Karosas ir Antanas Račiūnas. Pirmąjį savo styginių kvartetą *d-moll* (1928) J. Karosas parašė Rygos konservatorijoje lankydamas profesoriaus J. Vytuolo praktinės kompozicijos kursą. Šis kūrinys, parašytas pagal Rygos konservatorijos reikalavimus, „neiškrenta“ iš bendro lietuvių muzikos konteksto, nes J. Gruodžio parengtos Kauno konservatorijos kompozicijos kurso programos buvo sudaromos pagal Latvijos ir Peterburgo konservatorių mokymo programų pavyzdžius⁷.

Pirmojo J. Karoso kvarteto (1928) temos buvo grindžiamos lietuvių liaudies folkloru. Savo prisiminimuose J. Karosas rašė: „per tuos mokslo metus parašiau dvi dalis, pirmąją ir Sherzo. Scherzo profesorius labiau patiko, nes visas jo temas paėmiau iš lietuvių liaudies dainų. J. Vytuolas skatino ir kitas dalis rašyti ta kryptimi“⁸.

Dar tais pačiais metais minėtos pirmoji ir trečioji J. Karoso kvarteto dalys skambėjo lietuviškos muzikos koncerte per Rygos radiofoną. Pasak J. Karoso⁹, šias kvarteto dalis, parašytas lietuviškomis intonacijomis ir patogias atlikti, mėgė ir lietuvių muzikai.

Pirmasis J. Karoso styginių kvartetą pasižymėjo būdingiausiais to meto lietuvių muzikos bruožais: lyriiniu romantiniu charakteriu, klasikine harmonija, saikingomis polifoninėmis priemonėmis, lietuvių liaudies muzikos temomis bei intonacijomis grindžiama tematika.

Tą patį apibendrintai galima būtų pasakyti ir apie A. Račiūno pirmąjį styginių kvartetą (1932), sukurtą mokantis kompozicijos pas J. Gruodį Valstybinėje Kauno muzikos mokykloje. Šiame A. Račiūno (kaip ir J. Karoso) kvartete gausu lietuviškų temų. Žinoma, kad pirmoje jo dalyje skambėjo lietuvių liaudies dainos „Aš ne gert atėjau“ melodija (kvartetą ne išliko), kitose dalyse panaudotos originalios, tačiau lietuvių liaudies melodijoms artimos temos. V. Jakubėnas A. Račiūno pirmosios simfonijos stilių yra pavadinęs „nauviai romantiška“¹⁰. Šie žodžiai tinka J. Karoso kvartetams.

Visai kitokios pakraipos Abelio Klenickio styginių kvartetą Nr. 1 *h-moll*, sukurtas 1930 m.¹¹ Sąlyginai jį galima apibūdinti kaip lyrinį romantiškus kūrinių su „audros ir veržimosi“ stiliui būdingais elementais. A. Klenickio romantizmas čia pasireiškia simfoninės faktūros taikymu kontekste ir apskritai polinkiu simfonizuoti kamerinį kūrinį. A. Klenickio kvartetą sudaro trys neįprasto pobūdžio dalys: *Andante sostenuto assai*, *Andante tranquillo* ir *Vivace scherzando* (lėta – lėta – greita).

Svarbus A. Klenickio styginių kvarteto bruožas – lyrizmas ir dainingumas. Ypač išplėtotą antra kvarteto dalis. Ją galima laikyti centrine ciklo dalimi.

Pirma A. Klenickio kvarteto dalis parašyta sonatos forma. Skiriamasis pagrindinės partijos temos, kuri yra fanfarinė, bruožas – vadinamojo „taškuotojo“ ritmo figūra. Šalutinė partija išsiskiria dainingumu ir lyrizmu. Jo tema skamba sinkopuoto, pulsuojančio ritmo arba ritmo *ostinato* fone. Pažymėtina, kad temų perdirbimo padaloje *Meno mosso*, simfonizuojant muzikinį audinį, atsiranda dramatinio gaidelių. Ne visur minėtas simfonizmas, taikant dideliam orkestrui būdingą stilišką ir faktūrą, pasiteisina. Neretai minėti epizodai skamba neskoningai. Pirmą dalis baigiama netradiciniu lyrišku *Andante* epizodu, kuriame sujungiamos šalutinės ir pagrindinės partijų temos.

Antra *Andante tranquillo* A. Klenickio kvarteto dalis skamba šviesiai, lyriškai, ramiai. Jos temą akordų fone atlieka pirmasis smuikas (1 pvz.). Vidurinė šios dalies padala (dalį sudaro trys padalos) yra kiek judresnė. Joje vėl galima išgirsti „orkestrinių“, t. y. orkestrui būdingos stiliškos, intarpų, „taškuoto“ ritmo figūrų ir pan. Dalies pabaigoje panaudojama irgi orkestrui būdinga priemonė – kartu su flažoletais išnykstanti, „išstipstanti“ tema.

Trečioje *Vivace scherzando* kvarteto dalyje, kuri skamba panašiai kaip tarantela, vyrauja dvi temos. Išdėstytos aukštame registre ir nuolatinio šešioliktinių *staccato* judėjimo fone, abi yra judrios ir gyvos. Atsisakydamas finalo temų individualizavimo, kompozitorius čia akcentavo patį judėjimą ir sukūrė nutrūkstančio šokio stichiją.

J. Gruodžio kvarteto muzikinė kalba artima vėlyviesiems romantikams. Harmonija disonansinė, gausu chromatizmo, sudėtingo ritmo figūrų derinių, dažni ryškūs disonansiniai kontrastai, vyrauja ekspresija ir jaudulio išraiška.

1 pvz. A. Klenickis. Styginių kvartetą a-moll. Partitūra (1933–1934), *LCVLM*, f, 182, ap. 1, b. 148, 1 pvz.

Siekiu jungti tautinį stilių su naujoviškomis priemonėmis J. Gruodžiui artimas V. Jakubėnas (1929–1930), sukūręs dviejų dalių styginių kvartetą a-moll op. 4¹².

Pasak Algio Šimkaus, „Pirmojoje šio ilgesnės formos kūrinio dalyje kompozitorius naudoja pažangią diatonišką harmoniją ir liaudies melodijai artimą temą. Antroji *Adagio* dalis plėtojama daugiau polifoniniu būdu“¹³. 1930 ir 1931 m. šis styginių kvartetą buvo atliktas Berlyno Aukštojoje Muzikos Akademijoje, kurioje mokėsi V. Jakubėnas.

Novatoriškai tautiško stiliaus, kuris būdingas J. Gruodžio ir V. Jakubėno tarpukario kūriniams, atstovais galima laikyti J. Nabažą ir A. Budriūną, trečiajame dešimtmetyje sukūrusius po styginių kvartetą.

Pirmąjį styginių kvartetą a-moll, vieną reikšmingiausių šio žanro kūrinių tarpukario Lietuvoje, J. Nabažas parašė 1932 m. mokydamasis pas J. Gruodį Valstybinėje Kauno muzikos mokykloje. Styginių kvartetą sudarė trys dalys: *Allegro vivo*, *Andante*, *Allegro*. 1957 m., redaguodamas šį kūrinį, kompozitorius jį papildė dar viena, Scherzo, dalimi, kuri gerai įsikomponavo į ciklą. Pirmasis J. Nabažo styginių kvartetą skamba šviesiai ir lengvai. Jo faktūra skaidri, instrumentų balsų linijos aiškios.

Veržlumu pasižymi pirmos dalies, kuri parašyta sonatos forma, pagrindinės partijos tema (2 pvz.). Pradinis jos pirmojo takto motyvas vyrauja visoje dalyje. Jis labai taikliai ir charakteringai niuansuotas: pradžioje skamba sekstos šuolis aukštyn, atliekamas *legato*, po jo aštuntinių *staccato* „nušokama“ dviem laipsniais žemyn, o motyvą užbaigia „mocarčiškas“ ketvirtinių „reveransas“ – išrišimas pustomiu aukštyn su būdinga atrama pirmoje ketvirtinėje. Vėliau, plėtojimo metu, tarsi žaidžiama minėtais niuansais, netikėtai pereinant tai prie *staccato*, tai prie *legato*, tai prie „reveranso“. Be to, įtampa auga plečiant registrų lauką ir didinant garsumą iki ff. Atoslūgio sulaukiama jungiamojoje partijoje *Andante*,

greitai tylinamoje nuo ff iki p. Jungiamoji partija išsiskiria akordone faktūra ir foršlagais, pabrėžiančiais stipriąsias metro dalis ir jų metu skambančius akordus. Šokinė, kiek rytietiškai stilizuota šalutinė pirmos dalies partija. Ant stovinčių bosų (violončelės ir violos) kvintų čia išvingiuojama lanksti melodinė linija. Ji papuošta mordentais, periodiškai skambančiais stipriose ir silpnose metro dalyse. Temų plėtojimo ir reprizos dalyse minėta temų seka ir jų pobūdis nekinta. J. Nabažo styginių kvartetą pirmos dalies temų plėtojimo ir reprizos padalos yra gana tradicinės, išlaikančios savo įvaizdį (pagrindinė partija – veržli, šalutinė – daininga). Temos jose pasirodo įprasta tvarka. Tik temų perdirbimo dalyje šalutinė partija intensyviai plėtojama ir dinamizuojama. Pirmą dalis baigiama pagrindinės partijos atgarsiais – laipsniškų slinkčių žemyn *marcato*.

Antroje veržliau skambančioje Scherzo dalyje išlaikoma ta pati stilistika – skaidri, lengva bei judri muzika. Ši dalis parašyta trijų dalių forma. Kraštinės jos dalys (*Vivo*, 3/4 metras) pradžioje skamba žaismingai ir valiūkiškai, ir tai suteikia įvairūs štrichai *pizzicato*, *staccato*, *legato*, *marcato*, skirtingų metro dalių akcentai. Vėliau plėtojimo metu garsumas didėja (nuo pp iki ff), muzika ima skambėti griežčiau ir šalčiau. Padala baigiama tyliai, panašiai kaip ir buvo prasidėjusi. Vidurinės šios kvartetą dalies padalos *Allegro moderato* tema, atliekama pirmojo smuiko, primena lietuvių liaudies dainos ar šokio temas. Ji skamba paprastai ir lengvai. Trečioji J. Nabažo styginių kvartetą dalis *Andante* yra pagrindinė ciklo lyrinė dalis. Ji gerokai išplėsta, parašyta trijų dalių forma (kraštinės jos padalos kartojamos *da capo*, repriza dinamizuota). Visos šios dalies padalos yra vienuose – dainingos ir lyrinės. Dalis turi barkarolei būdingą 6/8 metrą, palaikomą trijų žemutinių kvartetą instrumentų. Melodiją vedantis pirmasis smuikas permainingu metru tarsi stengiasi išsiveržti iš ramaus, vienodo 6/8 bangavimo; kartais p-f kontrastų ir nedidelių kulminacijų dėka tai pa-

vyksta padaryti. Daininga ir vidurinė *Piu mosso* šios dalies padala. Joje – didžiulis *crescendo* (nuo mf iki ff), palaikomas fone skambančio judraus šešioliktnių judėjimo. Pagrindinis Pirmojo J. Nabažo kvartetą finalo *Allegro* bruožas – veržlumas. Jame pakaitomis skamba dvi temos (finalas parašytas dviguba trijų dalių forma). Pirmoji primena sunkų liaudies šokį, kurios tema garsiai (f) skamba viršutiniame balse, o bose – jos pritarimas, turintis *ostinato* bruožų. Dramatizmo

2 pvz. J. Nabažas. Pirmasis styginių kvartetą. Partitūra, *LCVLM*, f. 364, ap. 1, b. 9, 2 pvz.

šiai temai suteikia derinami šešioliktnių pasažų ir akordinės faktūros kontrastai. Antroji tema *Allegro moderato*, esanti viduriniame registre, savo tyliu dainingumu ir melodika primena lietuvių liaudies dainas. Kaip ir būdinga lietuvių liaudies dainoms, čia pakaitomis kaitaliojamas 2/4 ir 3/4 metras. Kvartetas baigiamas pakiliai atliekama minėta pirmąja šios dalies tema.

Neatsitiktinai pirmajam J. Nabažo styginių kvartetui skiriama daugiau dėmesio nei kitiems kūriniam. Ši kompozicija nuo jos pasirodymo pradžios buvo laikoma išskirtine ir labai novatoriška. Į tai atkreipė dėmesį ir kompozitoriaus amžininkai. J. Karosas savo prisiminimuose rašė: „Dar man dirbant radiofone, pasirodė jauno kompozitoriaus, konservatorijos studento Jono Nabažo Kvartetas. Kūrinys buvo labai novatoriškas, neįprastos harmonijos, lauzytų kontrapunktinių linijų, turintis daug nelogiškų balsų vedimų ir atlikėjams sunkiai įkandamas“¹⁴. Šis styginių kvartetas iki šiol kelia susidomėjimą, nes yra ryškus, skamba originaliai ir netradiciškai. Žavi jo optimali ir kompaktiška forma, muzikinėms mintims reikšti tinkama apimtis. Šis J. Nabažo kvartetas įkūnija liaudiškumo ir šiuolaikiškumo sintezę, propaguotą jo mokytojo J. Gruodžio. Muzikologė L. Tamulytė tokį šiuolaikiškumą siejo su impresionistinėmis tendencijomis: „J. Nabažo kvartetas priminė, kad jo autorius savo mokytoju laikė ne tik J. Gruodį. Pirmojoje mūsų amžiaus pusėje modernizmui dar buvo ekvivalentiška ir muzikinio impresionizmo sąvoka. Kvartetiškas faktūros ažūras, imitacinės niuansų skaidulos šiame kūrinyje artimos ankstyvojo Debussy kūrybai. Kaip ir nuotaika, pabrėžianti charakteringą muzikos motyvų spalvą“¹⁵.

Antano Budriūno styginių kvartetą e-moll, sukurtą 1937 m. studijuojant kompoziciją Valstybinėje Kauno konservatorijoje pas J. Gruodį, taip pat galima laikyti vienu brandžiausių styginių kvartetų, sukurtų tarpukario Lietuvoje. Šis kūrinys gali būti laikomas nuosaukia parašyto lietuviško kvarteto pavyzdžiu, kuriame dailiai ir išmoningai persipina tautiški ir specifiniai kompoziciniai, kvartetui būdingi bruožai. Lietuvių liaudies melodijos, jų intonacijos ar ritmo piešinys čia yra organiškai susiję su visa tematine kvarteto medžiaga jos plėtojimo metu. Taip kompozitorius išvengė tiesmukiško liaudies ar liaudiškų temų citavimo.

Išlaikydamas klasikiniam kvartetui būdingą formą, A. Budriūnas medžiagą pajvairino saikingais disonansais ir chromatizmais. Visas kvartete naudojamas išraiškos priemonės kompozitorius pasitelkė charakteriui atskleisti. Kūrinyje vyrauja veržlių, šviesių, lyriškų ir dainingų spalvų paletė. A. Budriūno styginių kvartetą e-moll sudaro trijų dalių ciklas. Kraštinės, pirma ir trečia, dalys charakteriu, tematika, temų išdėstymu ir sonatos formos traktuote yra pana-

šios. Šis panašumas kūriniai suteikia simetrijos bruožų, formai – išbaigtumo.

Pagrindinei pirmos dalies partijai *Allegro non troppo* yra būdingas veržlumas. Energijos jai suteikia sinkope pabrėžtas oktavos šuolis aukštyn, *sforzando*, akcentai, sinkopės, veržliai kylantys pasažai, garsumas (ff).

Šalutinė partija *Tranquillo poco a poco* priešingai pagrindinei, yra lyriška ir daininga. Jos temą kitų instrumentų palaikomas atlieka pirmasis smuikas. Baigiamoji partija *Allegretto scherzando* ne tik veržlumu, kylančiais pasažais su akcentuojamomis metro dalimis, bet ir tematine medžiaga primena pagrindinės partijos temą. Dėl šio panašumo perėjimas į temų perdirbimo dalį atrodo natūralus ir nuoseklus. A. Budriūno pirmos dalies temų perdirbimas yra labai dinamiškas. Jame vyrauja pagrindinė partija ir jos sinkopuotas ritmas, primenantis sutartines. Siekdamas išlaikyti veržlumą ir intensyvumą, kompozitorius šioje padalėje sąmoningai atsisakė šalutinės partijos. Ji sugražinama tik į reprizą, kuri yra beveik tiksli – joje beveik be pakitimų kartojama ekspozicija.

Antrą A. Budriūno kvarteto dalį *Adagio* galima vadinti lyrikos oaze. Ji parašyta rondo forma. Pirmoje padalėje vyrauja skaidrus pirmojo smuiko tembras. Refrenas įkūnija turtingą lietuvių liaudies dainų intonacijų ir šiuolaikinio kaprizingo, nuolat besikeičiančio ritmo sintezę (3 pvz.). Rondo epizoduose išlaikoma lyriška nuotaika, grindžiama lietuvių liaudies dainų intonacijomis.

Trečią A. Budriūno kvarteto dalį *Allegro* galima būtų vadinti veidrodiniu pirmos dalies atspindžiu. Joje taip pat skamba veržli pagrindinės partijos tema, o daininga šalutinė partija *Allegretto cantabile*, panašiai kaip pirmoje kvarteto dalyje, temų perdirbimo padalėje nepasirodo. Čia nemažas vaidmuo tenka baigiamosioms pirmos ir trečios dalių partijoms. Minimų dalių panašumas labai akivaizdus.

Pagrindinė trečios dalies partija yra tarsi dvilypė. Pirmoji jos padala skamba veržliai, tačiau niūriai ir grėsmingai, nes ją oktavų unisonu f atlieka žemieji kvarteto instrumentai. Be to, ši pagrindinės partijos padala yra gausiai chromatizuota, su sinkopėmis silpnojoje metro dalyje ir *sforzando* – stipriojoje. Antroji pagrindinės partijos padala yra kontrastinga. Ji skamba tyliai (pp) viršutiniame registre ir yra gana lygaus ritmo. Šalutinės partijos dainingumas turi šokio atspalvį, kurį jam suteikia 6/4 metras.

Temų perdirbimo dalyje pagrindinė partija dažniausiai plėtojama polifoniškai. Šalutinę partiją čia primena nedidelis dainingas *Andante cantabile* epizodas, parašytas 6/4 metru su periodiškai pasikartojančiomis lygaus ritmo tyliai skambančiomis (p) dalimis.

Jungtimi į reprizą čia yra baigiamoji dalis *agitato*, savo neramiu veržlumu vėl sugražinanti į pagrind-

Op. 90
Adagio

II dalia
Styg. kvartetas

A. Budriūnas

3 pvz. A. Budriūnas. Styginių kvartetas Nr. 1. Partitūra (1935–1936 m.), *LCVLM*, f. 233, ap. 1, b. 23, 3 pvz.

dinę partiją. Pirmoji reprizos pusė, kaip jau buvo ekspozicijoje, skamba beveik be pakeitimų. Antrojoje jos dalyje polifoninėmis priemonėmis *stretto* pabrėžiama kūrinio, t. y. viso kvarteto ciklo, pabaiga. Kvartetas baigiamas iškilmingai ir pakiliai *allegro maestoso* skambančia koda.

Neišliko pirmojo Juliaus Gaidelio styginių kvarteto h-moll. Jį jaunas kompozitorius parašė 1936 m. studijuodamas Valstybinės Kauno konservatorijos J. Gruodžio kompozicijos klasėje. Galima spėti, kad šio kompozitoriaus styginių kvarteto traktuotė buvo artima minėtiems J. Nabažo ir A. Budriūno kūriniams.

Apie novatoriškesnius ir visai novatoriškus Jeronimo Kačinsko tarpukariu sukurtus styginių kvartetus sprendžiame iš amžininkų atsiliepimų. Žinoma, kad studijuodamas Prahoje pas žinomą kompozitorių ir pedagogą Aloisą Hábą, J. Kačinskas parašė du styginių kvartetus. Antrasis (1931 m.), sukurtas ketvirtatonių sistema, niekada nebuvo atliktas. Tačiau iš ketvirtatonių sistemos galimybių galima spręsti, kad jis buvęs labai novatoriškas.

Apie Pirmąjį J. Kačinsko styginių kvartetą (1930 m.) sužinome daugiau, nes jis buvo ne kartą

atliktas ir susilaukė pluošto recenzijų. Tai buvęs nedidelis trijų dalių *Allegro moderato*, *Adagio*, *Allegro vivace* kvartetas. Pasak A. Hábos: „Atskiros kvarteto dalys komponuotos ne pagal įprastų formų schematiką (sonatos, rondo, scherzo ar dainos formas). Nėra jame taipogi temų pasikartojimų bei jų variantų. Kvartetas parašytas nematiniame stiliuje, kurio kiekvienas balsas melodiškai yra visai savarankiškas“¹⁶.

Modernų J. Kačinsko kvartetą A. Hába apibūdino nauja terminija. Kalbama ne apie muzikos kūrinio formą ar jo dalis, bet apie struktūrinius elementus – etapus: „Pirmos dalies Kačinsko kvarteto forma turi šešis etapus: *Adagio* – *Allegretto*, *Allegro moderato*, *Meno mosso a tempo*, *Andante*, *Allegro moderato*, *Allegro*. Pagrindinė judėjimo struktūra: lėtas, greitesnis, lėtas ir greitas tempai. Antros dalies forma turi 4 etapus: *Adagio*, *Piu mosso*, *Agitato*, *Adagio*. Struktūra: lėtas, greitesnis ir lėtas tempai. Trečia dalis susideda iš 4 etapų: *Moderato energico*, *Allegro*, *Meno mosso* ir *Presto*. Pagrinde – perėjimai iš vidutiniško į greitą ir iš lėtesnio į labai greitą tempus“¹⁷.

Pasak Izidoriaus Vasyliūno: „Pirmoji kvarteto dalis [...] žymėjo savyje veiklesnes neoromantines įtakas su stipriais orkestriniais ritmais, orkestriniu patosu. Kitos to kvarteto dalys rodė naują kryptį [...]. Ją galėtumėm pavadinti vėlyvojo ekspresionizmo vardu. Čia pasireiškė ypatingai laisva ir kombinuota ritmika, gili išraiška kiekvieno paskirto instrumento melodikoje, turtinga ekspresyvi dinamika, sunkiai gaunama tonalumo harmonija“¹⁸.

Remiantis I. Vasyliūno aprašymu, galima teigti, jog Antrasis J. Kačinsko kvartetas buvęs polistilistinis kūrinys. Tai bene pirmoji ryški polistilistinė kompozicija lietuvių muzikoje.

IČVADOS

Iš pirmo žvilgsnio lietuvių tarpukario styginių kvartetų pasaulis atrodo neįvairus. Beveik visuose to meto kvartetuose persipina klasikinės ir romantinės muzikos tradicijos. Daugelis kompozitorių (J. Karosas, A. Račiūnas ir A. Budriūnas) kvartete siekė išlaikyti sonatos formos ypatybes: veržlios pagrindinės ir lyriškos arba dainingos šalutinės temos prieš-

priešą, dažniausiai trijų ar keturių dalių ciklo struktūrą. Trijų dalių ciklas aptinkamas J. Nabažo (pirmoji styginių kvarteto redakcija), A. Budriūno, J. Kačinsko, A. Klenickio kvartetuose, keturių – J. Karoso, A. Račiūno ir J. Nabažo (antroji jo styginių kvarteto redakcija) kompozicijose.

J. Kačinsko, J. Nabažo ir A. Budriūno kvartetuose dalys gretinamos gana įprastai: greita – lėta – greita. A. Klenickio styginių kvartetą čia sudaro išimtį, nes jame skamba lėta – lėta – greita dalys. Be to, pirma dalis baigiama nemažu nauju lyriniu epizodu. Šia netradicine ciklo traktuote ir muzikine kalba A. Klenickio kvartetą artimesnis romantikų muzikos stiliui. Kita vertus, J. Gruodis vienos dalies styginių kvartetu vis dar lieka ištikimas klasikinės muzikos tradicijoms.

Gana neįprastai šiame kontekste atrodo J. Žilevičiaus ir V. Jakubėno dviejų dalių ciklai, tačiau dėl duomenų stokos sudėtinga ką nors daugiau apie juos pasakyti.

Tarpukario lietuvių kompozitorių styginių kvartetų muzikinė kalba yra įvairesnė nei jų forma. Vienų kūrinių (pvz., J. Žilevičiaus, J. Karoso, A. Račiūno kvartetų) muzikinė kalba artimesnė klasikams, kitų (J. Gruodžio, J. Nabažo, A. Budriūno ir A. Klenickio) – romantikams, o J. Kačinsko Pirmojo styginių kvarteto harmonija lyginama su neoromantikams ir vėlyviesiems ekspresionistams būdinga muzikine kalba.

Paminėtini gana ryškūs polifoniniai J. Žilevičiaus, J. Karoso, V. Jakubėno ir A. Račiūno kvartetų epizodai, primenantys M. K. Čiurlionio muziką styginių kvartetui.

Ne vienas tarpukario autoriaus styginių kvartetą yra pajavairintas ar persunktas lietuvių liaudies melodijomis ar jų intonacijomis. Vienintelis J. Kačinskas sąmoningai vengė šios tautinės savo kvarteto priklausomybės. Lietuvių liaudies muzikos elementų panaudojimą neabejojant galima laikyti būdingiausia tarpukariu sukurtų styginių kvartetų savybe.

Gauta 2003 10 27

Nuorodos

- ¹ K. Jasinskas, *Koncertinis gyvenimas Lietuvoje 1919–1940*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 72–73.
- ² Čia neminimi keturi Jurgio Karnavičiaus styginių kvartetai (1913, 1917, 1922 ir 1925 m.), sukurti Peterburge (Petrograde). Lietuvoje jie nebuvo atliekami ir neturėjo įtakos kitiems lietuvių kompozitoriams.
- ³ Šiame straipsnyje specialiai (su nedidelėmis išimtimis) stengiamasi pateikti dar neskelbtų, archyve esančių kvartetų natų pavyzdžius.
- ⁴ O. Narbutienė, *Juozas Naujalis*, Kaunas: Šviesa, 1989, p. 61, 83, 85.
- ⁵ J. Gaudrimas, *Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos*, (1917–1940), Vilnius: Vaga, 1964, II d., p. 297.
- ⁶ Plačiau apie J. Gruodžio kvartetą žr.: A. Ambrazas, *Juozo Gruodžio gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 99–100.
- ⁷ J. Karosas, *Nueitas kelias. Atsiminimai*, Vilnius: Vaga, 1976, p. 181.
- ⁸ Ten pat, p. 177.
- ⁹ Ten pat, p. 222.
- ¹⁰ V. Jakubėnas, Dešimtas V. Kudirkos orkestro koncertas. A. Račiūno simfonija, *Lietuvos aidas*, 1934 11 28.
- ¹¹ Apie tai sužinome iš Lietuvos centriniame valstybiniame literatūros ir meno archyve (LCVLMMA, f. 182, ap. 1, b. 147, 148) saugomos A. Klenickio Pirmojo styginių kvarteto partitūros. Klaidina J. Gaudrimo teiginys, jog A. Klenickio kvartetą Nr. 1 buvęs a-moll tonacijos ir parašytas 1934 m.
- ¹² Šio kūrinių partitūros rankraštis saugomas JAV esančiame J. Žilevičiaus ir J. Kreivėno lietuvių muzikologijos archyve.
- ¹³ A. Šimkus, Kompozitoriaus Vlodo Jakubėno kūrybinis kelias (70 metų amžiaus ir 50 metų kūrybos sukakties proga), *Aidai*, 1974, Nr. 7, p. 290.
- ¹⁴ J. Karosas, ten pat, p. 222.
- ¹⁵ L. Tamulytė, Iš vieno žanro istorijos, *Literatūra ir menas*, 1985 02 23, p. 12.
- ¹⁶ A. Hąba, Jeronimas Kačinskas, pirmas ketvirtinių tonų muzikos lietuvių kompozitorius, *Muzikos barai*, 1931, Nr. 1, p. 3.
- ¹⁷ Ten pat.
- ¹⁸ J. Vasiliūnas, Jeronimo Kačinsko kūryba 50 metų amžiaus perspektyvoje, *Muzikos žinios*, 1957, Nr. 2. p. 27.

Inga Jankauskienė

THE FIRST LITHUANIAN STRING QUARTETS

S u m m a r y

The article analyses the first string quartets by Lithuanian composers, which were produced at the end of the 19th century and in the interwar period (1918–1940). Among these are musical compositions by Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Juozas Gruodis, Antanas Budriūnas and Juozas Naujalis. The majority of these string quartets were the product of the learning process in the composers' attempt to master compositional techniques. In addition to discussing string quartets and the setting for their creation and existence, the article makes mention of musical compositions and pieces for string quartets written for special occasions (e.g., by Naujalis and Juozas Pakalnis). It also provides the first comprehensive analysis of the quartets by Abelis Klenickis and Jonas Nabažas. The author employs the historical-analytical and descriptive methods of research.